

EESTI FRASEOLOOGIA LEKSIKOGRAAFILINE ARENG

KATRE ÕIM, ASTA ÕIM

Sissejuhatus

Artikkel on jätk varem ilmunud kirjutisele, milles on tutvustatud eesti keele sõnaraamatute erinevaid fraseoloogiakäsitlusi, kirjeldatud, mis moodi sõnastikukasutaja fraseologismi juurde suunatakse, ja pakutud sellele alternatiive (vt Õim, K. 2008). Selle artikli eesmärk on anda ajalisel järjestuses ülevaade eesti fraseoloogia iseseisvatest süsteemsetest leksikograafilistest käsitlustest, tutvustada valminud veebirakendusi, arutleda praegusaja lahenduste üle ning visandada edasiarendusi. Seejuures teeme kõrvalpõikeid olulistele teemaga seonduvatele aladele. Artikli fookuses on eesti idiomaatilise¹ mõtte arenemine ja taustal Feliks Vaka (1970: 9) neljakümne aasta tagune konstantering, et varasemate perioodide eesti fraseoloogia kohta puudub süsteemne leksikograafiline materjal. Aja jooksul on eesti fraseoloogia korraldamisel põimunud tüpoloogiline ja mõistepõhine lähenemine. Vaatamata nende vaateviiside mõnetisele vastuolule peame eri meetodite kombineerimist loomulikuks, sest üksainus lähenemine ei taga materjali igakülgselt analüüsi.

1. Eesti fraseoloogia käsitlusi XX sajandil

Eesti fraseologismide süsteempärasel uurimisel ei ole pikka traditsiooni. See sai alguse XX sajandi teisel poolel. Ingrid Sarve (1960: 3 jj) järgi pärinevad esimesed teadaolevad märkmed eesti idiomaatilise materjali, eeskätt vanasõnade ja kõnekäändude kohta 1587. aastast, samuti on neid tavakohaselt üheskoos publitseeritud XVII sajandil ilmunud grammatikaõpikuis (eesti lühivormide allikaloo kohta vt lähemalt Krikmann 1999). Oma 1960. aastal ilmunud uurimuses „Rahvapärane võrdlus kui kõnekäanu eriliik” määratles I. Sarv kõnekäände sõnakunsti väikevormidena, milles avaldub sisu ja vormi ühtsus (Sarv 1960: 4). Samas kirjeldas ta kõnekäändude mitmepalgelisust, hajusaid ja ebamääraseid piire, kõnekäändude ja teiste žanride voolavat rajajooni ning põhjendas sellega materjalikogumise ebaühtlust ja juhuslikkust nii geograafilisest kui ka tüpoloogilisest aspektist. Ta oli sunnitud nentima, et eesti kõnekäänud ei ole paelunud uurijate kuigi suurt tähelepanu ja et isegi kõnekäändude põhilised liigid on rahuldavalt välja selgitamata (Sarv 1960: 3–4). Ta ise on lähemalt uurinud suhteliselt kompaktselt ja selgepiirilist kõnekäänuliiki – võrdlusi –, koondades peatähelepanu nende liigisisesele klassifikatsioonile. Võrdluste alaliikide eristamisel on ta lähtunud väljendite struk-

¹ Kasutame termineid *idioon* ja *fraseologism*, *idiomaatiline* ja *fraseoloogiline* sünonümidena.

tuurist. Seejuures on ta teinud pikemaid või lühemaid ekskursse kõnekään-
dude kunstilistesse võtetesse (analoogia, alliteratsioon ja assonants, riim,
sõnakordus jm), otsinud võrdluste seoseid vanasõnade, naljandite, rahvajut-
tude või -lauludega (vt Sarv 1960: 8–54). Võrdluste kujundi lahtimõtestamist
on ta käsitlenud märksa põgusamalt ja öelnud kokkuvõtlikult, et võrdluse
ülesanne on tekitada kuulajais piltlikke kujutlusi ning võrdlusaluse valimise
ja leidmise alus on kogu folkloori loojat ümbritsev reaalne maailm, millest saa-
dakse muljeid ja kujutelmi (Sarv 1960: 85). Oma väitekirjas „Eesti kõnekään-
dude alaliikidest ja funktsioonidest” I (1964) käsitles Sarv võrdluste kõrval ka
kordustel rajanevaid ütlusi ja püsivaid sõnapaare, kuid plaanitud pikem uuri-
mustesari jäi tema kaasamise tõttu läänemeresoome vanasõnade uurimisse
ilmumata (Krikmann 1999).

1970. aastal avaldab Feliks Vakk raamatu „Suured ninad murdsid
päid...”, milles tutvustab (eesti) fraseoloogia üldküsimumi ning analüüsib *pea*
ja selle osade nimetustega seotud tähtsamaid fraseoloogilisi ühendeid. F. Vakk
(1970: 25) rõhutas, et iga keele fraseologisme tuleb iseloomustada eeskätt
tema enda struktuurist ja materjalist tulenevate skeemide alusel, arvestades
sealjuures ka teiste keelte vastavate uurimuste tulemusi. Spetsiaalsema üle-
vaate andmiseks on ta liigendanud (1970: 21) oma materjali somaatiliste
sõnade järgi kombineerituna temaatilise põhimõttega. Seda täiendab fraseo-
logismide morfoloogiline, süntaktiline ja semantiline analüüs (sisu ja vormi
vahekorra jälgimine, funktsioneerimine lauses, tähenduse motiveeritus jms)
(Vakk 1970: 21). Valdav enamik vaadeldavatest somaatilistest ühenditest on
Vaka (1970: 262) hinnangul kõnekäänud, s.t lause koosseisu lülitatavad ja seal
teatavat süntaktilist ülesannet täitvad tervikud, mille tõeline ekspressiivsus
ilmneb alles kontekstis. Võrdlusmaterjalina on ta toonud näiteid somaatika-
le lähedastesse valdkondadesse kuuluvate eesti fraseologismide hulgast,
samuti teistest läänemeresoome ja indoeuroopa keeltest. 1984. aastal ilmus
Vakalt kogumik „Miks just nõnda?”, milles ta püüab jälile saada konkreetse-
te väljendite kujundi olemusele ja tekkele, motiveeritusele või selle puudumi-
sele. Kui 1970. aastate lõpus ja 1980. aastail hakkas ajaloolis-diakroonilise ja
struktuurilise lingvistika kõrval levima kognitiivne keelekäsitlus (kognitiivsest
pöördest vt eesti keeles H. Õim 2008), mis on muutunud põhjapanevalt senist
arusaama idioomide olemusest, ütles selle raames kujundkõnenähtuste tõlgen-
damise teoorias omal moel sõna sekka ka Feliks Vakk. Veel jõudis ta koosta-
da levinumatel kujunditel põhinevate fraseologismide kirjeldused „Eesti
kirjakeele seletussõnaraamatu” (1988–2007) jaoks. Kuni oma varajase surma-
ni (1987. aastal) jäi Vakk ligi 15 aastaks peaaegu ainukeseks eesti kirjakee-
le fraseoloogia uurijaks.

Kognitiivse käsitluse järgi on inimlik mõistesüsteem struktureeritud ja
määratletud suuresti metafoorselt, järelikult on metafoorselt struktureeritud
ka mõistetele vastavad tegevused ja keeleüksused (vt nt Lakoff, Johnson
2003: 3; Lakoff 2006: 186; Gibbs 2002: 262). Seejuures ei pea verbaalsed
metafoorid olema sugugi konventsionaalsed: nii nende mõistemustreid kui ka
uudset metafoorset keelt motiveerivad ühed ja samad inimlikus argitunnetu-
ses olulised metafoorsed teadmised põhimõistetest. Need teadmised mõjuta-
vad idioomide keelelist käitumist ning ajendavad meid kasutama ja mõistma
mitteidiomaatilisi väljendeid, uudseid verbaalseid metafoore. Sellepärast ei ole
õige käsitleda paljusid kõnes ette tulevaid väljendeid kuidagi teisiti kui otsest

ja muud kujundkõnet – kõik nad peegeldavad keelelisi ja mõistelisi teadmisi, mida kasutatakse igapäevastest kogemustest rääkides kogu aeg (Gibbs 2002: 262 jj, 318).

Ilmselt peituvad just nimetatud mõningad põhjused, miks hakkas eesti folkloori lühivormide, eeskätt vanasõnade uurimise tulemuste najal tekkima soodsam pinnas ka fraseoloogiauuringuteks. 1986. aastal ilmus Arvo Krikmannilt „Fraseoloogiline aines eesti vanimais grammatikates ja sõnastikes”, kus vaadeldakse fraseoloogilis-folkloorset materjali allikapõhiselt. Krikmann eristab suurt hulka eritasandilisi ühendeid, milleks on fraseologismid, metafoorsed liitsõnad, metafoorse ja/või metonüümilise algupäraga terminid, sõnapaarid, kordused, paralleelilised kõrvutused, vastandused, nimetavas käändes substantiivse või substantiivi laadse põhisõnaga noomenid, määruse või täiendina tõlgenduvad verbita sõnaühendid, põhiverbist ja laiendist koosnevad verbid, asesõnast (ja kaassõnast) koosnevad ühendid, võrdlused, mitmesuguste tuumkujunditega situatsioonikommentaariid, toimunu konstateeringud, määratlused, liialdused, mitmesuguste tuumkujunditega küsimused ja imperatiivid, ennustused, ähvardused, määruslused, eufemismid, tervitus- ja tänuvormelid, soovid, needused, hüüatused jm. Krikmanni järgi (1986: 35) ongi loomulik, et ulatuslikuma empiirilise materjali hulgas moodustavad mittevanasõnalised fraseologismid kontinuumi, mis algab vanasõnade mitteüldistavate ja/või deiktiliste variantidega (*Läks püüd püüdma ja kaotas kana*) ja lõpeb metafoorsete üksiksõnadega (*pupujuku, oinas*). Ka on tema hinnangul kõnekäändude, s.o kõikide mitteparöömiliste ütluste (vt Krikmann 1999), ja lihtsalt fraseologismide eristamine üpris võimatu.

1993. aastal ilmus A. Õimu „Fraseoloogiasõnaraamat” ja 2000. aastal selle teine, täiendatud trükk, mis sisaldab eesti kirjakeele püsiväljendeid, idioome, metafoorseid väljendverbe, keelelisi stampe ja klišeesisid, fraseoloogilisi liitsõnu. Sõnaraamatusse ei ole kaasatud vanasõnu, kõnekäände ega aforisme (Õim, A. 1993: 8). XX sajandi lõpukümnendisse jääb ka esimene katse liigendada eesti fraseologisme mõistepõhiselt: 1998. aastal ilmus A. Õimu „Väljendiraamat”.

Järgnevatel aastatel on korrastatud ja uuritud Eestis põhiliselt arhiivifraseoloogiat. Seejuures tekkivatele arvukatele tüpoloogilistele, leksikograafilistele ja korpuslingvistilistele küsimustele on leitud järjest sagedamini vastuseid kognitiivses paradigmas.

1994. aastal algas Eesti Kirjandusmuuseumis eesti rahvaluule arhiivi kõnekäändude kartoteegi tüpoloogiline töötlemine. Kartoteeki koondatud keelematerjal on valdavas osas üles kirjutatud keelejuhtide suulisest kõnest, kuid enamasti ei ole seda tehtud mitte spetsiaalselt, vaid rahvaluule ja murdekeele kogumise kõrvalt (vt Krikmann 1999). Nende ja eespool nimetatud põhjuste tõttu leidub kartoteegis nii fraseologisme kui ka väljend- ja ühendverbe, mitteidiomaatilisi ja/või kinnistumata keelendeid, kujundkõne ainukasutusjuhtumeid. Need ja mitmed teised keeleüksused on pärit põhiliselt XX sajandi esimesest poolest, vanimad üleskirjutused kartoteegis pärinevad XIX sajandi algusest, uusimad XX sajandi lõpust. Võib öelda, et see suhteliselt sihipäratult kujunenud keelekogum annab sadakonna aasta lõikes teatava pildi pigem sellisest keelest, mida keelejuhid jt on intuitiivselt pidanud metafoorseks, mitte niivõrd eesti fraseoloogiast. Materjalist tulenevalt on kõnekäändtüpoloogia loomine olnud vaevaline, tulemus rohkete küsitavustega, sellel

põhinevad järeldused väljendite kujunemise, kasutamise, muutumise kohta suuresti hüpoteetilised. Siiski valmivad kõnekäänukartoteegi põhjal eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaas ning eesti kõnekäändude ja fraseologismide mõistestik, mis aitavad empiirilises materjalis orienteeruda ja hõlbustavad selle uurimist.

2. Eesti fraseoloogia veebirakendusi

2.1. Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaas ja mõistestik

Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaasi (EKFA) loomise käigus on digitaliseeritud ligikaudu 160 000 kõnekäänukartoteegi teksti koos arhiiviviiete ja -andmetega tekstide kogumiskoha, kogumisaja, koguja ja keelejuhi kohta. Tüpologiseerimise käigus selles ainekogumis eristatud rohkem kui 35 000 väljendit lemmatiseeritakse² ja märgendatakse mõistetasandil tähenduse järgi. Eespool nägime teatavat ebakindlust, kas pidada eesti idiomaatilisi üksusi fraseologismideks või kõnekäändudeks. Nende kategooriate kunstlikkusest hoolimata on materjali kas keele- või folkloorikeskne määratlemine leksikograafilise kirjelduse kontekstis siiski oluline, sest sellest sõltub esitusviis. 1990. aastate lõpus valiti kõnekäänukartoteegi korrastamiseks folkloristlik tüpoloogiline lähenemine, mis paraku ei ole andnud rahuldavaid tulemusi (vt lähemalt Õim, K. 2005) ning on toonud kaasa jätkuva vajaduse tüpologia ja fraseologismilemmade parandamise järele.

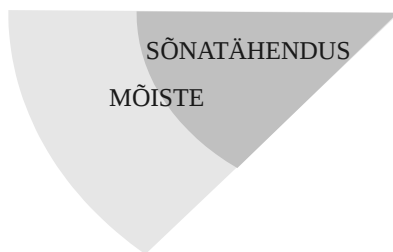
„Väljendiraamatu” (Õim, A. 1998) eeskujul ja EKFA materjali semantilise märgendamise tulemusel on loodud kõnekäändude ja fraseologismide mõistestik, mis on omamoodi, olemasolevast materjalist lähtuv naiivse maailmapildi katke. Kuigi mõiste defineerimine ei ole liiga lihtne (ühelt poolt arvatakse, et eksisteerib abstraktne mõistekiht, mis on sõnatähendusest lahus, teisalt samastatakse mõiste sõnatähendusega), siis usutavasti ulatub mõiste üle tähenduse (Aitchison 2003: 43; mõiste määratlemise moodustest vt eesti keeles Vainik, Kirt 2008).

EKFA-s käsitatakse mõistetena teadmiste põhiüksusi, mis on kategoriseerimises ja mõistestuses, s.o tähenduse konstrueerimises kesksel kohal. Mõisted kuuluvad struktureeritud ja korrastatud mõistesüsteemi ning võivad olla kodeeritud keeletesiifiliselt, s.o leksikaalsete mõistetena. Kuigi tegu on suhteliselt püsivate kognitiivsete olemitega, muudavad neid jätkuvad juhuslikud ja korduvad kogemused (Evans 2007: 31, 38). Tähenduse konstrueerimine toimub mõistetasandil: selle käigus ajendavad sõnad jm keeleüksused mõisteliste operatsioonide organiseerimist ja taustteadmiste rakendamist. Seega on tähendus pigem protsess kui miski, mida keel pakendab (Evans 2007: 131).

Eesti kõnekäändude ja fraseologismide mõistestik koondab nummerdatult ligikaudu 5000 alamtasandi ja 2500 põhitasandi mõistet. Põhitasandi mõistete põhjal on formaliseeritud 998 ülemtasandi mõistet, mis kajastavad olendeid, esemeid ja nähtusi nende iseloomulike ning oluliste eritunnuste, seoste ja suhete kaudu. See mõistesüsteem on kujunenud ainult EKFA materjali põh-

² Selle vahetulemuste põhjal on kaitstud mitu kraaditööd: Baran 1999 ja 2011; Õim, K. 1997 ja 2003.

Joonis 1. Mõistete ja sõnatähenduste suhe (Aitchison 2003: 44).

jal, võimalik, et teistlaadse materjali korral sõnastatakse ja täidetakse süsteem pisut teisiti. Mõistestikul on mitu eesmärki: mõistete abil määratletakse väljendite tähendus, seotakse sama või lähedase tähendusega väljendeid, osutatakse väljendite tähenduste arenemisjärkudele ja teisenemistele, samuti väljendite funktsioonimuutustele. Väljendite mõisteline kuuluvus on esitatud EKFA-s mõistestikule vastavalt numbritega. Semantilise märgenduse 1. astmel antakse ülemtasandi mõiste, mis määratleb väljendi üldise tähenduse. 2. märgendusastmel näidatakse, kas väljend on 1) vastavuses teatud sõnaliigiga (ja milline on selle sõnaliigi ontoloogiline alus) või 2) lauseline (*ei ole paremat pauku*). EKFA-s eristatavad tegusõnalised väljendid tähistavad tegevust, seisundit või protsessi (*iga kant lõikab 'edeneb hästi', suudpidi seljas olema 'õiendama, näägutama', tõsiseks jääma 'surema'*); omadussõnalised väljendid omadust (*eile sündinud, kerge ladvaga, teisest puust*); määrsõnalised väljendid sündmuse toimumise viisi (*hobuse seljast härja selga, koeranaeru läbi, kottlohilal*); hulgasõnalised väljendid kogust, hulka (*enam õnne kui mõistust, poolest suust, kui üks peatäis kurje luid 'köhn'*); hüüdsõnalised väljendid millelegi reageerimist (*oh sa sinine silmakivi, sa mu meie*). Nimisõnaliste fraseoloogismide hulgas tehakse vahet elusus- ja inimsuskategoorial (vt Pajusalu 2009: 62) ning eristatakse inimest (*saks ja sant, sundid ja sandid*), inimesetaolist olendit (*hingeisand, põrgu peremees*) või looma tähistavaid väljendeid (*kesavähk 'konn', vana hall*) ning konkreetset objekti või nähtust (*kana ninarätik 'põrand', reerasv 'lumi', vaeslaste silmavesi 'sadu päikesepaistel'*), emotsioone vm abstraktset tähistavaid väljendeid (*saatuse näpunäide, kuri silm, juudi jõulud 'puhkus'*). Nimi- või määrsõnaliste väljendite hulgas eristatakse sündmuse toimumise kohta (*Aabrami süles*) või aega tähistavaid fraseologisme (*kolm koitu enne seasõitu 'varavalgel'*). Semantilise märgenduse 3. astmel antakse põhi- või alamtasandi mõiste, mis määratleb väljendi konkreetse tähenduse. Näiteks tegusõnaline fraseologism *sõrmkooku vedama* kuulub EKFA-s ülemtasandi mõiste JÕUDU PROOVIMA, MAADLEMA ja põhitasandi mõiste KÄEJÕUDU PROOVIMA alla. Veebis toimiv EKFA kasutajaliides võimaldabki lisaks andmete lihtotsingule leida väljendeid mõistelise kuuluvuse ja funktsiooni järgi. Kirjeldatud lähenemine ja märgendusviis annavad tulemuseks tüpoloogiliselt korraldatud kõnekäändude ja fraseoloogismide leksikaal-semantilise andmebaasi ning sedakaudu ka teatava ülevaate eesti vanemate väljendite tähendustest, semantilistest seostest, süntaktilistest mallidest, leksikaalsetest jt üldisematest tunnustest. Et siduda üksteisega näiteks mõisted SUGULASED ja LAPSED või VANADUS ja SURM, rajatakse eesti fraseoloogismide elektroonilist alussõnastikku koostades mõisteülene süsteem: mõisted jagatak-

se ja märgendatakse vastavate üldmõistete järgi, viimased omakorda mõisteklasside ja mõistekategooriate järgi.

2.2. Eesti keele mõistelised sõnaraamatud ja eesti fraseoloogismide elektrooniline alussõnastik

Eesti fraseoloogismide elektroonilisel alussõnastikul (FES) kui mõistelisel sõnaraamatul on oma eelkäijad. Sellel, miks me eelistame idiomaatilise materjali mõistepõhist liigendust, on mitu põhjust. Järgnevalt keskendumegi sellele.

2.2.1. Olemasolevad eesti keele mõistelised sõnaraamatud. Teatavasti on eesti keele kohta seni kaks mõistepõhist sõnastikku: Andrus Saareste „Eesti keele mõisteline sõnaraamat” (EKMS) ja tänapäevane Eesti Wordnet ehk TEKsaurus (<http://test.cl.ut.ee/ressursid/teksaurus>). A. Saareste järgi näitab mõisteline sõnaraamat ehk teaurus sõnade semantilisi seoseid. EKMS-is on märksõnaks mõisterühma pealkiri, mille alla on koondatud kõige olulisem Wiedemanni sõnaraamatust, murdeist, vanemast ja uuemast kirjakeelest pärinev keeleainestik. Oluline on, et mõisterühma on kaasatud ka vormitunnuseid, sufikseid ja käändelõppe, mis on seotud konkreetse mõistega. Mõisterühm ei koosne mitte ainult sõna-, väljendi- ja vormiloendist, vaid sõnade ja väljendite iseloomustamiseks on antud seletusi, murdelise leviku andmeid, natuke grammatikat, tähendust selgitavaid lausenaiteid (sh tsitaatnäiteid), liitsõnu, haruldasemate, peamiselt etnograafiliste ja raskemini seletatavate esemete pilte. Pealkirja alt viidatakse teistele seotud mõistetele ning sünonüümia- ja antonüümiasuhetele, osutatakse osa/terviku, klassi/liigi, tegevuse/tegija, harvemini muudele seostele. Mõisteartikli lõppu on paigutatud kõnekäände ja vanasõnu (EKMS 1: X–XIII). EKMS-i mõistesüsteem hõlmab küll enamjaolt murdesõnavara, aga seda ei saa sugugi ainult ajalooliselt väärtustada (vrd Õim, H. jt 2010: 202).

Tartu Ülikooli eesti keele teaurusse elementaarosa on sünohulk, mille moodustavad ühte mõistet väljendavad sünonüümsed (sama tähendusega) sõnad ja sõnaühendid. Selle teaurusse eesmärk on mõistete esitamine, seda ka siis, kui selle väljendamiseks leidub keeles ainult üks leksikaalne üksus. Ehkki Eesti Wordnetis on süno hulki alles suhteliselt vähe, näitavad tekstisõnade tähenduste ühestamise katsed, et eesti põhisõnavara tähenduste hulk peaks olema enamuses teaurusse kirjetega kaetud (<http://test.cl.ut.ee/ressursid/teksaurus>). 2010. aasta novembri seisuga on Eesti Wordnetis rohkem kui 42 341 süno hulka/mõistet, mis on seotud ka nende ingliskeelsete vastetega. Mõistete vahel kehtestatakse 43 erinevat semantilist seost: hierarhilised suhted, osa–terviku suhted, rollisuhted, põhjussuhted jm (<http://test.cl.ut.ee/ressursid/teksaurus>; Orav 2010). Teaurusse võimalikest koostamisviisidest on kõige tõhusamaks osutunud materjali käsitsi ja valdkondade kaupa lisamine, s.t teaurusse on lisatud mõisteid sellistelt semantilistelt väljadelt nagu arhitektuur, transport, isiksuseomadused jne. Eesti Wordneti mahtu ja kasutatavust aitaks olulisel määral suurendada metafooride ja mitmesõnaliste üksuste (idioomide jm) kaasamine.³ Samal ajal on metafooride ja metafoorse-

³ Võrdluseks: lihtne JOOKSMA-mõiste otsing EKMS-ist andis tulemuseks 126 keeleüksust, EKSS-ist õnnestus saada 18 vastust, Eesti Wordnetist 15, FES-ist 85, „Sünonüümisõnastikust” 80 ja „Väljendiraamatust” 29 vastust (vt Kibin 2011: 34).

te sõnatähenduste tekstis esinemist väga raske ette näha ja tesauruses seletada (H. Õim jt 2010: 203). Wordneti seisukohalt paistab üks probleem olevat see, et paljud idioomidest viitavad sellistele mõistetele, mida ei saa paigutada Wordneti võrgustruktuuri ei olemasoleva sünohulga liikme ega iseseisva mõistena. Põhjuseks see, et teised leksikaliseerunud mõisted, millega neid olulisi ja silmatorkavaid mõisteid siduda, puuduvad. On üsna selge, et peaaegu kõik idioomid väljendavad kompleksseid mõisteid (nt [kellelegi] KAASA TUNDMA või VIHASEKS SAAMA), mida ei saa väljendada ühegi standardse leksikaalse ega süntaktilise kategooria abil. Seetõttu võib arvata, et idioomide spetsiifiline semantiline info läheb nende Wordnetti integreerimise ja üldisemate mõistete alla paigutamisega kaduma (Fellbaum 1998: 55–57).

2.2.2. FES-i ülesehitus. Eesti fraseologismide elektrooniline alussõnastik sisaldab 20 749 fraseologismi või lekseemi,⁴ mida on analüüsitud kognitiivse keeleteaduse põhimõtete ja koondatud mõisteseoste järgi. Tegemist on fraseoloogia algupärase ja mõistelise alussõnaraamatuga, mille sarnased varasemad sõnaraamatud eesti keele kohta puuduvad. Sõnastikus antav eesti fraseologismide terviklik semantiline, süntaktiline ja morfoloogiline kirjeldus võib olla lähtealuseks järgmistele samasisulistele või muudele fraseologisme käsitlevatele sõnaraamatutele. Kõik FES-i alusandmed (fraseologismid, nende kogumiskihelkond, kasutuskontekst) pärinevad EKFA-st. Fraseologismina on FES-is käsitatud konventsionaalset keeleüksust, mille mõistmiseks ei piisa ainult keele grammatikareeglite ja sõnavara tundmisest (vt nt Evans 2007: 105). Uudseks võib pidada seda, et selles mõistelises fraseoloogiasõnaraamatus 1) on eksplitseeritud fraseologismide tähendusi motiveerivate mõistemetafooride sihtvaldkonnad, 2) on käsitletud fraseologisme süntaktiliste üksustena (vrd ka Vakk 1970) ning 3) on eksplitseeritud fraseologismide morfosüntaktiline struktuur. Oluline on, et FES-ist on fraseologisme lihtne leida ka siis, kui kasutaja ei tea, millist konkreetset sõnaühendit või selle vormi otsida, kuid suudab otsitavat seostada näiteks mõne ontoloogilise mõistekategooriaga (vt ka Espinal 2005: 513 jj).

FES-i materjaliesituses on järgitud ühtset keelelis-ontoloogilist mõistehierarhiat. Nagu eespool öeldud, on sõnastikus eristatud mõistetevaheliste semantiliste seoste esiletoomiseks mõistekategooriaid, mõisteklasse ja üldmõisteid. Niisiis ei ole FES-is põhiorhk kategooriate jm fikseerimisel, vaid paradigmaatiliste mõisteseoste väljatoomisel. Mõistekategooriate hulgas kuulub ülekaalukalt, kuid ettearvatult enim materjali kategooriasse INIMENE, järgnevad KVALITEET, FUNKTSIONAALSED VÄLJENDID, MAAILM JA LOODUS, HULK JA MÄÄR, AEG ning ÜLELOOMULIKUD NÄHTUSED (vt tabelit 1). Kategooriate hulgas erandlikku FUNKTSIONAALSETE VÄLJENDITE rühma on arvatud muudest fraseologismidest täpsema ja piiratud pragmaatilise orientatsiooniga viisakusväljendid (*ole meheks; võta heaks*), hüüatused ja hüüded (*oh sa sula; oh mina vae-ne mehike, kaks jalga, kolmas lühike*), söimusõnad (*vana hapukäkk*), kiirkõned (*kuuratsanikud kuuvalgel ööl*) jms.

Sisestruktuuri poolest tõuseb samuti esile INIMESE kategooria, hõlmates suurima hulga mõisteklasse. Kõige rohkem fraseologisme⁵ kuulub INIMESE

⁴ Nõustudes seisukohaga, et pikaajalises mälus tervikuna säilitamise kriteeriumi järgi võiks lekseem olla nii tüvimorfeem kui ka idioom (vt nt Luuk 2008: 952; vt ka Moon 1998: 5).

⁵ Siin peame silmas tähendusüksusi.

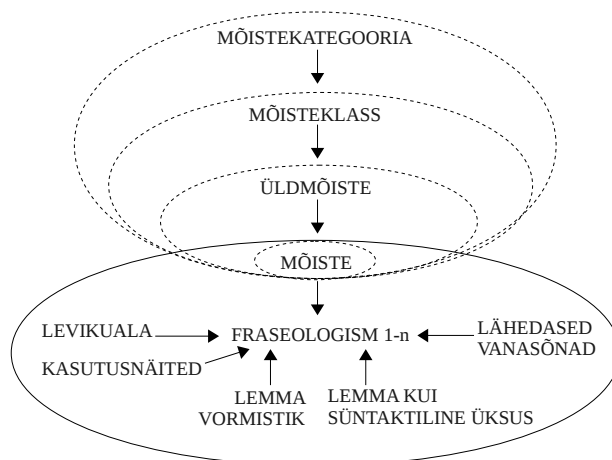
Tabel 1.

Tähendusüksuste mõistekategoriatesse jagunemine

Mõistekategooria	Protsent tähendusüksustest
MAAILM JA LOODUS	1,99
INIMENE	77,9
ÜLELOOMULIKUD NÄHTUSED	0,24
KVALITEET	10,5
HULK JA MÄÄR	1,61
AEG	1,53
FUNKTSIONAALSED VÄLJENDID	6,17

FES-is tähendusüksusi kokku 26 813.

kategoorias ülekaalukalt mõisteklassi INIMENE KUI TERVIK, järgnevad klassid INIMESTEVAHELISED SUHTED; TÖÖD JA TEGEMISED; ELATUSALLIKAD; OMAND JA OMANDISUHTED; HALB JA HEA ELU; KODU JA MAJAPIDAMINE; RÕIVAD; ÜHISELU KORRALDAMINE ning ABIELU, PEREKOND JA SUGUVÕSA; kõige vähem materjali leidub klassis INIMENE ISE. Mõisteklassis INIMENE KUI TERVIK hõlmavad omakorda enim fraseologisme üldmõisted PSÜÜHIKA ning ELUTÄHTSAD TOIMINGUD JA HARJUMUSED; järgnevad üldmõisted FÜSIOLOOGIA, KÕNEAKTID, FÜÜSIS, KEHAOSAD, AISTINGUD, MÖTTETEGEVUS, MORAAL, VANUS, SUGU, LIIGUTUSED ja INIMESE OLEMUS. Mõistehierarhia madalaima taseme üksusi on selles tesauruselaadses sõnastikus käsitatud metafoori sihtmõistetena, mis motiveerivad koos allikmõistega enamiku fraseologismide tähendusi (mõistelise allik- ja sihtvaldkonna eksplitseerimise olulisusest fraseologismide mõistelisel organiseerimisel vt Õim, K. 2009). Seejuures on eeldatud, et sõnastikukasutaja teadmised fraseologismist sõltuvad suuresti ta võimest tajuda mõistelisi seoseid (vt Espinal 2005: 513, 523) ja et mõisteline esitus suunab teda suurema tõenäosusega fraseologismide konkreetse valikuni (vt Kövecses 2000: 3 jj). Metafoori sihtmõistete formaliseerimisel on FES-is lähtutud eespool kirjeldatud kõnekäändude ja fraseologismide mõistestiku mõistetest, mille sisu on olulisel määral konkretiseeritud. Makrotasandil ongi FES-i põhiüksused 1893 mõisteartiklit (vt joonist 2), mille keskmes on vastava (siht)mõistega semantiliselt või kognitiivselt (vt Espinal 2005: 513) seotud ja seega suhteliselt lähedase tähendusega fraseologismid. 6064 polüseemilist või homonüümset fraseologismi kuuluvad mitmesse mõisteartiklisse. Seega koondab FES 26 813 tähendusüksust, mis on järjestatud mõisteartiklites morfosüntaktilise struktuuri järgi. FES-i mikrotasandil on fraseologismilemmad määratletud süntaktiliste üksustena ja kirjeldatud nende osiste vormistikku; selgitatud ja täpsustatud fraseologismide tähendust või osutatud nende kasutusvaldkonnale; näitlikustatud fraseologismide kasutamist ning formaalset, s.o morfosüntaktilist, süntaktilist ja leksikaalset teisenemist (vt Langlotz 2006: 179) loomulikus keeles; kirjeldatud fraseologismide levikuala; esitatud fraseologismidele tähenduse vm poolest lähedased vanasõnad.

Joonis 2. FES-i mõistepuu ja mõisteartikli struktuur.

Näiteks mõistekategooria KVALITEET sisaldab mõisteklasse ABSOLUUTSED OMADUSED ning SUHTELISED OMADUSED. Klassis SUHTELISED OMADUSED on muuhulgas esindatud mõisted ALGELINE, PRIMITIIVNE, ROHMAKAS; ASJATU, TÜHI, TULEMUSTETA; EBATAVALINE, IMELIK, KUMMALINE; EBATAVALINE, KUMMALINE LUGU, ASI, INIMENE vms; ERINEV jne. Mõiste ERINEV alla kuuluvad samas või sarnases tähenduses fraseologismid, millest paljudel on sama või sarnane ehitus, näiteks *teisel karval*; *teisest puust*; *teisest savist*; *teist nahka*; *kui valge vares*; *justkui saarlase saapatikud*; *nagu sandi leivakannikad*; *kui tuli ja vesi*; *nagu maa ja taevas*; *nagu siga ja hani*; *nagu siga ja kägu*; *nagu öö ja päev* jne. FES sisaldab infot kõigi nende fraseologismide kasutamise, süntaktilise struktuuri, vormistiku ja leviku kohta. Näiteks saame FES-ist teada, et fraseologism *teisel karval* on Lüganuse kihelkonnast üles kirjutatud murdelisena: *Kes tiäb, kas ehk tuleval aasta sel ajal õled juo **tõisel karval** – oled juba mehel* ja et selle kahesõnalise nimisõna fraasi esimene osis on asesõna *teine* ainsuse alalütlevas ning teine osis nimisõna *karv* ainsuse alalütlevas käändes.

2.2.3. Grammatiline info FES-is. Fraseologismid on FES-is esitatud lemma vormis, milleks on tüüpjuhul kõige selgem, tavalisem ja sagedasem morfosüntaktiline kuju, millega fraseologism oma idiomaatilise tähenduse ja funktsiooni aktiveerib⁶ (vt Barkema 1996: 141; vrd Moon 1998: 5). Et idioomidele on vastuoluliselt omane nii leksikogrammatiline jäikus kui ka muutlikkus (s.o piiratud võime kasutamisel teiseneda), siis eeldab nende kirjeldamine teatavast neutraalsest vormist lähtumist. Idioome kasutataksegi väga sageli neutraalselt: standardselt vastavalt põhivormile. Standardist lahkne misel tekivad juhuslikud, süsteemsed, pseudo- või muud teisendid. Andreas Langlotz defineerib idioomi põhivormi kontekstist sõltumatu ja vaikimisi keh tiva struktuurina, mis on destilleeritud erinevatest kasutussündmustest ja otseselt seotud idiomaatilise tähendusega, s.o konkreetsetest juhtudest omakorda tuletatud tähendusstandardiga (Langlotz 2006: 176, 177). Kui pidada

⁶ Tegemist on Henk Barkema mõtte Andreas Langlotzi (2006: 176) tõlgenduse ja edasiarendusega.

idiooni – nagu seni enamasti on arvatud – sõna moodi leksikaalseks üksuseks, millel on fikseeritud ja kanooniline pindstruktuur, siis räägib idiooni teisenemine tema kanoonilisele põhivormile justkui vastu. Kui käsitada idiooni kompleksse keelelis-mõistelise aktiveerimisvõrgustikuna, mida esindab formaalsel tasandil konventsionaalselt põhivorm (s.o põhilised leksikaalsed üksused, mis järgivad tüüpilist konstruktsiooniskeemi) ja mida võib mitut moodi lahti võtta, siis vastuolu ei teki. Idiooni põhivormi võib võrdsustada fraseoloogiasõnaraamatutes esitatava tsitaatkujuga. A. Langlotzi hinnangul püüavad leksikograafid fikseerida ainult selliseid leksikaliseerunud konstruktsioone, mis on juurdunud enamiku keelekasutajate mentaalses leksikonis ja mis on seega lähedased kehtivale arusaamale kasutuspõhistest vaiki-misi-konstruktsioonidest (Langlotz 2006: 178). Kui fraseologism on tänapäeva eesti kirjakeeles tuntud, siis oleme seda FES-i lemmades tõepoolest arvestanud. Vanemate fraseologismide lemmade puhul oleme lähtunud sõnastiku alusandmetes kirjeldatud kasutussündmustest ja osalt oma keeletundest. Ometi on lemma fikseerimine (murdelise) empiirika põhjal olnud väga keerukas: selgitame küsitavusi ja põhjendame oma valikuid verbiväljendite näitel.

Eespool oli juttu põhjustest, miks on eesti arhiivifraseoloogia nii lünklik ja miks ei pruugi FES-i lemmad tingimata vastata loomulikule tarvitusele. Näiteks fraseologismi lühenda *mu jalatäisi* kohta on FES-is *Tä ikke asjaks koa juba, lühendab ikke so jalatäied ää juba; Lühenda mu jalutäisi, mine õite sa minu iest; Ta lühendas pravvale jalatäve; Lühendasid mu sammusi koa, mu jalatäisi, mul põle nii pailu käimist alati* jne. Seega võiks fraseologismilema olla pigem *lühendab jalatäisi* või *jalatäisi lühendama*. Kui FES-is on idioomaatilise tegusõna fraasi peasõna kindla kõneviisi ainsuse 3. pöördes või *ma*-tegevusnime vormis, siis üldjuhul järeldub sellest fraseologismi suhteliselt vaba kasutamine; muude tegusõnavormidega osutatakse fraseologismi piiratud vormis kasutamisele. Üpris raske on kujutleda, mida võiksid tähendada näiteks olevikuvormis fraseologismid *astub varba peale, silkitab pead, annab keretäit, tuleb päevavalgele*, sest loomulikum on mõelda korralekutsumisest, kiitmisest, varjatu ilmsikstulekust kas minevikus või tulevikus (vt ka Krikmann 2004: 175, 186). Niisiis leiduvad FES-is näiteks lemmad **annab keretäie** (*Sulle tuleks niisugune keretäis anda, et aru takkaotsast pähe tuleb; Aga ma andsin talle nüüd hia keretäie*) ja *varba peale astuma*: *Oleks vaja, kes varba peale astuks; Kes sinu varba peale astus?*

Sõnaraamatutes sõltub fraseologismide põhivorm sageli leksikograafilisest traditsioonist. Käändsõnalised tavamärksõnad esitatakse enamasti ainsuse nimetavas käändes, verbide põhivorm on sageli infiniitne, eesti keele puhul *ma*-infinitiiv. Kuid *ma*-infiniitne põhisõna, mille n-õ pärisülesanne on lauses väljendada seotud laiendina põhilause sündmusele järgnevat sündmust (vt EKG II: 251), pole fraseologismilemmas sugugi alati põhjendatud, sest see võib mõjutada oma seotud laiendi(te) vormi ja sõnajärge. Kui jälgida FES-is näiteks sihitisekäänet, siis ei pruugi see *ma*-infinitiivis ja muus vormis tegusõnaga seoses erineda: **varvast viskama**, *viskas varvast, tuli varvast visata; jalgu järel vedama*, *veab jalgu järel, ei jaksa enam jalgu järel vedadagi*. Sageli see nii ei ole ja *ma*-infinitiivis peasõnaga tegusõna fraasid sisaldavad osasihitist (**oma kätt ja südant andma**, **kõrvu longu laskma**, **kõrvu kikki ajama**, **jalgu rakku jooksmata**, **kõrvu lahti tegema**, **jalgu alt ära viskama**), muus vormis peasõnaga tegusõna fraasid täissihitist: **annab oma**

käe ja südame, laskis **kõrvad** longu, on **kõrvad** longu lasknud, ajas **kõrvad** kikki, tee **kõrvad** lahti, jookseb **jalad** rakku, visanud **jalad** alt ära, kui-
gi vrd **oma käe ja südame** andma, **jalad** rakku jooksmas. Nii tuleb justkui
ette teada, et näiteks väljendis *kaigast andma* kasutatakse tõesti osasihitist,⁷
kuid *obadust andma* puhul peab sihitis olema tegelikult nimetavas või omas-
tavas (vt Krikmann 2004: 143). Nii nagu kirjeldatud juhtudel tekib sõnajär-
jeprobleem veel näiteks eituse väljendamisel, vrd üldeitavaid fraseologisme,
mille peasõna on eitavas kõneliigis: **ei liiguta** lillegi, **ei kõverda** juuksekar-
vagi, **ei näe** valget päeva, ja fraseologisme, mille peasõna on *ma*-infinitiivi
kujul: mitte lillegi **liigutama**, mitte juuksekarvagi **kõverdama**, mitte valget
päeva **nägema**.

Muutumatu vormiparadigma ja seetõttu eripärase põhivormiga on FES-is
grammatiseerunud infiniitseid vorme sisaldavad tegusõnafraasid (*hargiga*
lükata, *konksuga* **tõmmata**; **lükata** ja **tõmmata**; *nupust* **nikastanud**; *kätt*
südamele **pannes**; **tahes** või **tahtmata**; *varestega* **jagamata**) ja lauselised
fraseologismid: *kuhu sa selle aruga* **lähed**; *et malk* **kargab** maast üles; *sõit*
seisma **ei jää**. Näiteks käsu, keelu, hoiatuse, soovi, palve vms funktsiooniga
fraseologismide lemmad sisaldavad käskiva kõneviisi ainsuse 2. pöördes tegu-
sõna: **ära haugu**, *saad paugu*; **pane** uks väljastpoolt kinni; **anna** minna, vrd
ka **hoia** oma nahk (ähvardus) ja *oma nahka* **hoidma** 'end säästma'. Seevas-
tu karistamise, korralekutsumise, õpetuse andmise tähenduses fraseologismi-
des domineerib tegusõna lihtmineviku või oleviku (sisuliselt tuleviku) 3. pöör-
des: *pane* rõnga ninna, *läheb nagu kala mõrda*, *mängib kui pottsepp saviga*,
loi näo üles, *müüs pinna* 'sai peksa'.

FES-i põhjal võime öelda, et eesti verbiväljendite lemmas on mõttekas
eelistada kindla kõneviisi ainsuse 3. pöördes peasõna, sest niimoodi saab täp-
semini edasi anda fraseologismi tüüpilist sõnajärge ja selle osiste tavapära-
seid käändevorme. Seejuures pole sugugi tähtsusetu ka võimalus osutada
metakeeles fraseologismi loomulikumale argumendistruktuurile,⁸ vrd *ajab*
[kellelgi millegagi] *pea pulki täis* ja [kellelgi millegagi] *pead pulki täis ajama*;
[keegi] *on lahtise peaga* ja *lahtise peaga olema*; *sööb* [kellelgi millegagi] *süda-
me seest* ja [kellelgi millegagi] *südant seest sööma*. On siiski ilmne, et lähtu-
des ainult keelematerjali leksikograafilisest ühtsusetootlusest, ei ole mõistlik
fraseologismilemmasid päris ühe malli järgi sõnastada. Ka „Eesti keele sele-
tavas sõnaraamatus” ei ole fraseologismide vormistamisel jäigalt ühtset põhi-
mõtet järgitud.

Kuigi FES-is on fraseologismilemmas fikseeritud üksnes EKFA materjali
põhjal ja need võiks suurema hulga alusandmete põhjal kujuneda mõnevõrra
teistsuguseks, on FES-is antud fraseologismide⁹ morfosüntaktilise struktuu-
ri kirjeldus. Kõigepealt on tehtud vahet fraseologismidel, mis väljendavad
lausega tähistatava situatsiooni komponente, ja lausekujulistel fraseologismi-
del (vt tabelit 2). Lause moodustajad koosnevad tüüpjuhul kuni viiest sõnast,

⁷ Kadri Muischnek (2006: 98–100) on eesti verbikesksete pühiühendite puhul näinud seost nende idiomaatilise ja sihitiselaadse osise vahel: „mida idiomaatilisem on väljend, seda kindlamini on tema objektiline komponent partitiivi kivistunud (läbipaistmatutes idio-
maatilistes ühendites totaalobjekti ei esine)”. A. Krikmanni (2004) eesti löömis- ja peksu-
teemaliste väljendite käsitlestest selgub, et neis tuleb täissihitist finiiitverbiga seoses ette
pisut sagedamini kui osasihitist.

⁸ FES-is pole seda tehtud.

⁹ Peame siin silmas lemmasid.

laused enamasti kuuest või enamast sõnast, seejuures moodustavad kogu materjalist poole kahe- või kolmesõnalised fraseologismid (vrd Õim, K. 2003: 60, 61). 18 miljonist sõnast koosneva Oxford Hector Pilot Corpus'e (OHPC) tänapäeva inglise keele püsiühendite keskmine pikkus on 3,56 sõna, kusjuures tuntumad idioomid on selgelt lühemad kui vähem tuntud (Moon 1998: 77).

Lause moodustajate hulgas on FES-is eristatud eri tüüpi fraase ja peasõnata sekundaartarindeid. Fraseologismide eelnev analüüs morfoloogilise analüsaatoriga ESTMORF on teinud võimalikuks nende osiste struktuuri (nt tüve, järelliite, lõpu), sõnaliigi ja käände või pöörde esitamise. Fraseologisme, mis sisaldavad kas või ühte ESTMORF-i jaoks tundmatut murdesõna, on kokku 3519. Morfoloogilise analüüsi kõrvaltulemusena on sama või sarnase ehitusega fraseologismid esitatud FES-i mõistartiklites kõrvuti (vt eespool).

Tabel 2.

Morfoloogiliselt analüüsitud lemmad kui süntaktilised üksused*

Süntaktilised üksused	Lemmas osiseid – protsent esinemusest							Protsent lemmadest
	1	2	3	4	5	6	> 6	
tegusõnafraas	0,06	31,7	34,54	16,5	8,23	4,34	4,6	30,1 (28,8)
nimisõnafraas	36,7	36,2	15,39	6,12	2,66	1,1	1,83	26,4 (25,8)
omadussõnafraas	5,75	3,98	60,74	17,7	5	2,74	4,16	6,56 (6,22)
määrsõnafraas	26,3	12,5	34,57	15,2	6,12	2,66	2,66	2,18 (2,08)
kaasõnafraas	-	53,5	31,43	9,39	3,67	0	2,04	1,42 (1,28)
hulgafraas	1,9	41,9	12,38	21	11	2,86	8,57	0,61 (0,58)
sekundaartarind	-	30,7	26	24,5	11	3,71	3,8	6,41 (6,16)
lause	0,29	7,14	17	19,1	14	11,3	30,8	26,4 (29,1)
kokku	10,7	24,5	25,87	15	8,25	5,08	10,7	

FES-is morfoloogiliselt analüüsitud lemmasid kokku 17 230

FES-is lemmasid kokku 20 749

* Sulgudes protsent lemmade koguarvust.

OHPC-is sisalduvatest inglise püsiühenditest funktsioneerib 40 % lauses predikaadina: *X keeps tabs on Y*; 28 % juhtudest on tegemist prepositsiooniliste fraasidega: *by heart*. Konventsionaalsed ütlused (k.a vanasõnad), hüüdlauseid ja kõrvallauseid (*never mind*; *while the going is good*; *who cares?*) moodustavad OHPC materjalist 12 %.¹⁰ Leksikaal-grammatiliselt üksiksõna moodi toimivaid käändsõnalisi püsiühendeid (*a dead loss*) on ligikaudu 9 %, lauselaiendeid (*sooner or later*) 5 %, omadussõnalisi püsiühendeid (*free and easy*) 2 %. OHPC-is on umbes ühele protsendile püsiühendeist tunnuslik käändsõna ees paiknemine (*the one and only*), sama palju leidub täitesõnu ja partikleid: *at all*; *if ever* (Moon 1998: 83–94).

¹⁰ FES-i 26 813 tähendusüksusest on FUNKTSIONAALSETE VÄLJENDITE kategooriasse paigutatud 6,17 %.

100 000 sõna sisaldavas soome kirjakeele korpuses moodustavad verbiga idioomid 60,5 %, noomenifraasid 23,2 % ja muud idioomid 16,3 %. Viimaste hulka kuuluvad näiteks lauselised idioomid ja mitmesõnalised interjektsioonid (Nenonen 2007: 314). Soome kirjakeelest, sõnaraamatutest ja sellistest allikatest nagu Karjalaisen korpus ning Kielipankki kogutud andmed näitavad, et tüüpiline soome idioom on tegusõnafraas, mis koosneb sageli finiiitset või infiniitset verbivormist ja selle ühest või mitmest seotud laiendist – käändsõnavormist: *potkaista tyhjää*; *Minulta menee hermot*. Morfoloogiliselt lihtne prototüüpne soome idioom sisaldab põhitasandi kategooriatesse kuuluvaid sõnu, mis on tekstikorpustes väga sagedased: *vetää nenään ~ neniin*; *vetää naamaan*; *ottaa päähän* (Nenonen 2007: 315, 325 jj). Soome noomenifraasidele iseloomulikult laiendavad need tegusõnafraase, mis koosnevad tavaliselt öeldistäitest ja koopulast: *nakit silmillä* (Nenonen 2007: 313).

FES-ist selgub, et tüüpiline eesti idiomaatiline nimisõnafraas koosneb kahest sõnast.¹¹ FES-is eristuvad selgelt lühikese ja lihtsa struktuuriga nimisõnafraasid ja võrdlustrindit sisaldavad fraseologismid. Kõige tavalisemad on võrdlussidesõna ja ainususe nimetavas käändes nimisõna ühendid: *justkui kummitus*. Sageduselt järgnevad neile fraasid, mis sisaldavad omadus- või nimisõnalist eestäiendit ja nimetavas või kaasaütlevas käändes peasõna: *külm saun*,¹² *Siberi ülikool*, *kõva südamega* (Guljavin 2011: 18 jj; 26, 27).

Peasõnata sekundaartarindite eristamise FES-is on ühelt poolt tinginud nende sagedus ja teisalt küllalt korrapärane ehitus: kõik need fraseologismid sisaldavad subjektisarnast nimetavas käändes komponenti ja mingit muud käänd- või määrsõnalist lauselementi: *sepik seljas*, *silmad maas*, *suu ammu-li* (vrd tüüpilisi soome noomenifraase).

2.2.4. Fraseologismide keeleline käitumine kontekstis ja loomulikud seosed. Näidetel on FES-is täita suurem roll kui üldkeelesõnaraamatutes. Esiteks demonstreeritakse näidete abil fraseologismide leksikaalset, morfosüntaktilist ja/või süntaktilist teisenemist (vt ka joonis 3) konkreetsete kasutussündmuste käigus ja loomulikes seostes: *ratas karjub rasva* – *Ratas karjub rasvamaiast*; *Vanker nutab rasva järele*; *Ihnus peremies, süöb ise rasva ärä, ei raatsi vankrile anda*; *Vanker kriunub, peremies ise maias rasva pääle*; „*Perenaine maias, ei anna rasva*,” ütleb vanker, *ku ta määrmata ja kiunub*; *Vanker kriuksob, läheb kriuks-kriuksadi, kriuks-kriuksadi, määrmata. Kiss käskis tät rasva ää süia*. Arvestades seda, et eesti fraseologismid on väga alati muutuma, oleks kõikvõimalike teisendite metakeeles esitamine olnud ületamatult keerukas. Rääkimata küsimusest, milliseid muutusi fikseerida ja milliseid mitte. Näidete järjestamisel on FES-is arvestatud fraseologismi teisendite erinevust fraseologismilemmast: algul näidatakse nende vahelduvat kasutamist lauses, seejärel leksikaalset ja semantilist teisenemist. Lõpuks tuuakse fraseologismi juhuteisendid. Fraseologismide semantiline teisenemine kajastub mõistetaseandil FES-i mõistepuus (vt eespool).

¹¹ FES-is on on tinglikult fraasideks loetud ka loova sõnamoodustuse tulemusel tekkinud idiomaatilised liitsõnad. Eriti sagedased on liitnimisõnad, millest ka nimisõnafraaside suur osakaal FES-is. Tüüpilises idiomaatilises liitnimisõnas märgib omastavas käändes nimisõnaline täiendosa põhiosa tunnust: *kukepea*, *kassiahastus*, *ilmapulm* (Guljavin 2011: 23).

¹² Vrd sm *helppo nakki* (vt Nenonen 2007: 313).

KLİŠEED: *nagu Jeeriku pasun*

FRASEOLOGISMIDE TAVALINE TEISENEMINE

a. tavalised teisendid

- institutsionaliseerunud formaalsed teisendid: *ei ole saba ega sarvi > saba ega sõrga ~ hända ei sarve ~ hända ega otsa ~ saba ega hända ~ suud ega saba*
- institutsionaliseerunud polüseemia: *käed lööma 'kihla vedama' > 'kokku leppima'*

b. süsteemsed teisendid: *auku kaevama > augukaevaja; surm otsib laternatulega taga > otsib surma laternatulega taga*

FRASEOLOGISMIDE JUHUSLIK TEISENEMINE

a. süsteemsed juhuslikud teisendid: *paneb põhja peale > pane põhi püsti ~ viska põhi peale ~ Põhi peale! ~ Põhi välja! ~ uputas põhja üles*

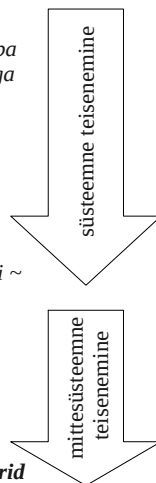
b. teadlik sõnamäng: *augutäide > auk ei tohi tühi olla*

c. kogemata tekkivad valeteisendid

- keelevääratused: *nii et vats väbiseb > Naerab et kõht loksub.*
- formaalsed blendid: *jalga jala ette tõstma > ei jõua jalgu üles ajada*

FRASEOLOGISMIDE PSEUDOTEISENEMINE:

Sellel teravad küüned, tikub teiste kallale. > Ära arva, et minu küüned nürid on.

Joonis 3. Fraseologismide teisenemine (vt Langlotz 2006: 204, 224).

Et fraseologismid kasutamise käigus muutuvad, on loomulik ja seletatav loova kognitiivse protsessina: keeleline loovus tuleneb meie kommunikatiivsest eesmärgist kohandada keeleüksused, s.o kognitiivses grammatikas juurdunud vahendid, selleks et kodeerida keerukaid ja pidevalt muutuvaid mõistetestami kontekstuaalselt sobivalt (Langlotz 2006: 175, 188).

Klišeede leksikogrammatilist struktuuri muuta ei saa. Fraseologismide tavalised teisendid on loodud kontekstist sõltuva diskursiivse kavatsuseta. Nad on korduvad ja institutsionaliseeritud ning võivad seega olla leksikograafiliselt fikseeritud. Süsteemsete teisendite puhul säilib nende regulaarne morfosüntaktiline ja süntaktiline variaablus. Tavalised teisendid kattuvad osaliselt juhuslikega, mille hulka kuuluvad mh süsteemsed kodeeritud kõrvalekalded idioomi põhivormist. Juhuslikud teisendid luuakse ühe kindla kasutusündmuse käigus diskursiivsetel eesmärkidel. Need on ajutised, neid piirab kontekst ja kaastekst, milles nad esinevad. Seetõttu ei saa juhuslikke teisendeid fikseerida, samuti ei saa nad kognitiivselt juurduda. Fraseologismide juhuslikud teisendid hõlmavad ka sõnamänge (Langlotz 2006: 177, 199). Sõnamänguga on tegu näiteks siis, kui fraseologismi kasutatakse meelega mitmetähenduslikult või kui fraseologismi kasutamisel tekib vastuolu selle konventsionaalse idioomaatilise tähendusega. Keelevääratused on ajutiste kõrvalekalletena ebaolulised (Langlotz 2006: 201). Oluline on, et mis tahes uudne idioomaatiline konstruktsioon oleks kommunikatiivselt toimiv ja nii konventsionaalne, et kuulaja suudaks selle kontekstile viitamise ja oma mälus salvestatud lingvistiliste skeemide abil ära tunda ja dekodeerida. Niisiis on idioomide muutmine kasutuskeskne (Langlotz 2006: 215, 216). Idioomide pseudoteisendid on tõlgendatavad ainult sõna-sõnalt, nad ei aktiveeri idioomaatilist tähendust ega ole kasutus kontekstis äratuntavad (Langlotz 2006: 177, 224).

Teiseks tuleb kasutusnäidete olulisus sellest, et FES-is ei defineerita fraseologismide tähendusi. Need ja fraseologismide kasutusvaldkonnad peaksid selguma nimelt näidetest, mis sisaldavad sageli ka keelejuhi selgitusi: *Sel oo suust töbi sisse läind – laisa looma söötja ja söötmele kohta; Suust sisse mend töbi – näljäs öli, nälgä suri*. Kui näited sisaldavad murdekeelendeid, on neist olulisematel esitatud ka kirjakeelne vaste: *Hall* (külmtöbi) *sellän tal; Pää nagu sööl here* (söel hõre). Selge ja ladusa näite huvides on tekste mõnikord kärbitud ja keeleliselt toimetatud. Näiteid ei ole toodud, kui alusandmed ei näita fraseologismi kasutamist ja teisenemist.

Fraseologismide leviku piirkond on esitatud FES-is vastavate andmete olemasolul kihelkonna järgi, tihti koos külanimega. Suhteliselt sihikärsatu materjalikogumise tõttu ei pruugi FES-i levikupilt kajastada fraseologismide kunagist tegelikku levikut ning seetõttu nende kasutussagedust ei näidata. Samal põhjusel ei ole FES-is üksteisega seotud fraseologismide levikuandmeid ega näiteid.

Teatavasti võivad üht ja sama kujundimehhanismi järgivad keelendid leksikaliseeruda nii vanasõnana kui ka fraseologismina, vrd *Aja tühja asjale, karga ise kannule* (EV 12634) ja *aja teda asjale, karga ise kannule; Ega inimene varnast võtta ole* (EV 2090), *Egas mägi varnast võtta pole* (EV 7066) ja *varnast võtta olema*. Vanasõna ja fraseologismi ilmsem erinevus on selles, et vanasõnal on reeglina didaktiline, fraseologismil tähistav ülesanne (vt ka Krikmann 1997: 52 jj). Nende tähendus- või muude seoste eksplitseerimiseks on FES-i mõistartiklites esitatud ka fraseologismidele lähedased vanasõnad koos väljaande „Eesti vanasõnad” tüübinumbriga. Fraseologismid on vanasõnadega võrreldes oma suhteliselt mitmekesisemate ja vabamate kasutusvõimaluste tõttu käibes elujõulisemad, ning nagu näitab FES-i materjal, saavad vanasõnade fragmentidest tihti fraseologismid või vastupidi, vrd *Kes ise sisse kukub, see teisel auku kaevab* (EV 2252), *Kes teisele auku kaevab, see ise sisse langeb* (EV 11835) ja *auku kaevama*. See on ka üks põhjusi, miks vanasõnad eksplitseeritakse.

3. Tulemusi ja väljavaateid

Hetkeseisuna saame sedastada, et andmete mõningase juhuslikkuse kiuste on suurem osa eesti fraseologismidest leksikograafiliselt fikseeritud ja/või lingvistiliselt kirjeldatud. Ingrid Sarv on eesti võrdlusi uurides rõhutanud kõnekäändude mitmekihilisust ja raskesti määratletavust ning põhjendanud sellega meie idiomaatika kogumise probleeme. Arvo Krikmann on eesti vanemat fraseoloogilist ainet käsitledes näinud nendes mitteparöömilistes ütlustes loomulikku kontiinumit, kuhu kuuluvad mh ka fraseologismid. Feliks Vakk on oma eesti kirjakeele somaatilise fraseoloogia ülevaates tähtsustanud temaatilise põhimõtte sidumist morfoloogilise, süntaktilise ja semantilise analüüsiga. Samuti on ta pidanud võimalikuks ja oluliseks kujundkõnenähtuste tekemehhanismide selgitamist. Asta Õim on „Fraseoloogiasõnaraamatusse” tähestikjärjestuses koondanud rohkem kui 7500 eesti fraseologismi ning seesama materjal on mõistelises süsteemis esitatud tema „Väljendiraamatus”. Eesti Kirjandusmuuseumi lühivormide töörühmas on valminud eespool mainitud eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaas (EKFA), mis on

tüpoloogilise ülesehitusega ja sisaldab digitaalsel kujul u 160 000 kõnekäänukartoteegi teksti. Sellele materjalile paremini ligipääsemiseks on „Väljendiraamatu” eeskujul loodud kõnekäändude ja fraseologismide mõistestik. See sisaldab 998 ülemtasandi mõistet, mille abil on määratletud fraseologismide tähendus, seotud sama või lähedase tähendusega fraseologismid, osutatud nendega semantilises plaanis toimunud muutustele. Nimetatud kahele veebirakendusele toetub artiklis tutvustatud tesaauruselaadne eesti fraseologismide elektrooniline alussõnastik (FES), mis sisaldab 20 749 fraseologismi. Fraseologismide semantilise analüüsi tulemusena on FES-is antud keeulis-ontoloogiline ülevaade fraseologismide tähenduse aluseks olevate metafoorsete ülekannete sihtmõistetest. Metafoori allikmõisteid analüüs ei hõlmanud, mistõttu FES-is fraseologismide mõistelist motivatsiooni lõpuni avatud ei ole (kuigi vt Kövecses 2000: 3 jj). FES sisaldab ümmarguselt 80 000 sõnet ja suhteliselt piiratud hulka (pisut üle 6000) tüvesid, erinevaid grammatilisi vorme leidub ligi 70. Lisaks on FES-i põhjal eristatud rohkem kui 5800 morfosüntaktilist malli, mis koosnevad tüüpiliselt kahest kuni kolmest osisest ja paistavad hinnanguliselt olevat suuresti samasugused kui mitteidiomaatilises keeles (vrd Nenonen 2007: 326). Süntaktiliselt on eesti vanemate fraseologismide näol kõige sagedamini tegemist tegusõnafraaasi, nimisõnafraaasi või lausega, mille hulgas eristuvad selgelt üsna täpse ja piiratud pragmaatilise orientatsiooniga fraseologismid. Kui jätta pisut erinevad süstematiseerimis-põhimõtted kõrvale, haakuvad need FES-i põhjal tehtud üldistused suures plaanis inglise ja soome keele tendentsidega. Erinevalt eesti vanemast ja kirjakeele fraseoloogiast puudub süsteemne ülevaade eesti uuemast, sh slängilikust fraseoloogiast, mida on seni uuritud pisteliselt (vt nt Õim, K., Õim, A. 2010; Õim, K. 2007).

Lõpetuseks tuleme tagasi arusaama juurde, et nii idiomaatilist kui ka mitteidiomaatilist keelt motiveerivad argitunnetusest tulenevad metafoorsed teadmised põhimõistetest. Arvestades seda ja korrates tõdemust, et FES sisaldab valdavas osas intuitiivselt metafoorseks peetud keelenäiteid, võiksime fraseoloogia (hägusate) piiride probleemi edaspidi ehk lausa kõrvale jätta. Ja pidada olulisemaks näiteks seda, mis iseloomustab tänapäeva eesti keeles kasutatavaid metafoorseid sõnaühendeid, ning seda, kuidas neid ära tunda ja automaatselt tuvastada. Nagu eespool kirjeldatud, on meil eesti traditsiooniliste fraseologismide tähenduse ja morfosüntaktilise ehituse kohta olemas teadmus, mis võimaldab uurida näiteks tänapäeva eesti keele fraseologismide struktuurimustrite ja ülekantud tähenduse vahelisi seoseid. Samal ajal puudub eesti fraseoloogia leksikaalse koosseisu kirjeldus. Meetodid, mis on välja töötatud metafooride automaatseks tuvastamiseks põhiliselt ingliskeelsetes kirjalikes tekstides, arvestavad aga väga olulisel määral metafoori allik- ja sihtmõistet esindavate leksikaalsete üksuste valdkonnakuuluvust. Dan Fass (1991), James Martin (1990) ja Zachary J. Mason (2004) on toetunud verbi selektiivsete eelistuste erinevustele. Valdkondi on iseloomustatud ka märksõnadega, mida kasutatakse interneti abil valdkonnapõhise korpuse koostamiseks (Mason 2004). Oletatakse, et kui verbi argumendid pärinevad sihtvaldkonnast, siis on verbi suure tõenäosusega kasutatud metafoorselt, ning kui verbi argumendid tulevad allikvaldkonnast, siis on verbi suure tõenäosusega kasutatud otseselt (Gedigian jt 2006: 44–48). Saisuresh Krishmakumarani ja Xiaojin Zhu (2007) algoritm kasutab WordNeti hüponüü-

miasuhet ja sõna bigrammide loendamist. Astrid Reining ja Birte Lönneker-Rodman (2007: 5) on rõhutanud, et (korpus)analüüsi eesmärk ei saa olla mõisteliste ülekannete leidmine, vaid mõisteliste ülekannete manifestatsioonide leidmine leksikaalsete üksuste mitteotsesest kasutamisest, s.t leida tuleb kontekstid, kus allikvaldkonna sõnu on kasutatud sihtvaldkonna elementidele viitamiseks. On näidatud, et arutelu diskursuse teemalised sõnad on väiksema tõenäosusega metafoorsed kui teised sõnad tekstis (Beigman Klebanov jt 2009: 7, 8). On soovitatud alustada metafooride tuvastamist allik- ja sihtvaldkonna jaoks korpuste kogumisega. Kui sihtkorpus koosneb näiteks poliitiliste blogide postitustest, siis võiks allikkorpuse moodustada Wikipedia artiklite põhjal, sest need on vabalt kasutatavad, kategooriatesse jagatud, mahukad ja väga erinevatel teemadel. SÕJA valdkonna korpus koosneb sellisel juhul kõigest selle valdkonna kategooriate ja alamkategooriate Wikipedia artiklitest (vt Baumer jt 2010: 16).

Oleme teinud rohkem kui 62 000 lausest koosnevas eesti aja- ja ilukirjanduse korpuses metafoorses tähenduses sõnaühendite leidmiseks valdkonnapõhiseid päringuid. FES-i põhjal tehtud oletus, et näiteks sellised kategooriad nagu AEG, AINED JA MATERJALID, EHITISED JA NENDE OSAD, KEHAOSAD, LOOMAD, SÕIDUKID, TAEVAKEHAD, TAIMED, TOIT on metafoori allikvaldkonnana ka väljaspool fraseoloogiat produktiivsed, ei leidnud esmapilgul kinnitust. Selle tulemuse põhjuseks võib olla sihtvaldkonna täpsustamata jätmine. Korpuse uurimine ja märgendamine, et leida selles valdavate mõisteliste allikvaldkondade kohta infot, on kõige tulemuslikum siis, kui seda rakendatakse abstraktsete ja uudsete sihtvaldkondade puhul (Reining, Lönneker-Rodman 2007: 6).

Kokkuvõte

Artiklis on antud ülevaade eesti fraseoloogia süsteemsetest leksikograafilistest käsitlustest XX sajandi teisest poolest kuni tänapäevani. Pikemalt on peatutud ajakohasel veebis toimival eesti fraseologismide elektroonilisel alussõnastikul, mis annab informatsiooni fraseologismide mõistelise kuuluvuse, kasutamise, süntaktilise struktuuri, vormistiku ja leviku kohta, olles varasematest fraseoloogiaalastest publikatsioonidest oluliselt kasutajasõbralikum. Fraseoloogiauurimise väljavaadetes näib üks sõlmküsimusi peituvat mõisteliste ülekannete manifestatsioonide automaatses leidmises kontekstist.

Artikkel on valminud riikliku programmi „Eesti keele keeletehnoloogiline tugi” projekti „Eesti fraseologismide elektrooniline alussõnastiku loomine” raames ja on osaliselt seotud ETF-i grandiga „Ülekantud tähenduses fraasid eesti keele korpustes”.

Kirjandus

- Aitchison, Jean 2003. *Words in the Mind. An Introduction to the Mental Lexicon*. Malden–Oxford–Carlton: Blackwell Publishing.
- Baran, Anneli 1999. Eesti keele fraseoloogia põhijoontest ja struktuurist. Magistritöö. (Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool.)
- Baran, Anneli 2011. *Fraseologismide semantika uurimise võimalused*. (Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis 14.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Barkema, Henk 1996. Idiomaticity and Terminology. A Multi-Dimensional Descriptive Model. – *Studia Linguistica*, kd 50, nr 2, lk 125–160.
- Baumer, Eric P. S., White, James P., Tomlinson, Bill 2010. Comparing Semantic Role Labeling with Typed Dependency Parsing in Computational Metaphor Identification. – *Proceedings of the Second Workshop on Computational Approaches to Linguistic Creativity*. Los Angeles (California), lk 14–22 (vt ericbaumer.com/publications/HLT-CALC-SRLCMI-CameraReady-final.pdf).
- Beigman Klebanov, Beata, Beigman, Eyal, Diermeier, Daniel 2009. Discourse Topics and Metaphors. – *Proceedings of the Workshop on Computational Approaches to Linguistic Creativity*. Boulder (Colorado), lk 1–8 (vt aclweb.org/anthology/W/W09/W09-2001.pdf).
- Eesti Wordnet ehk TEKSaurus (<http://test.cl.ut.ee/ressursid/teksaurus>).
- EKFA = Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaas. Koost A. Baran, A. Hussar, A. Õim, K. Õim. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2005 (<http://www.folklore.ee/justkui>).
- EKG II = Mati Ereht, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993.
- EKMS = Andrus Saareste, Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV. Stockholm: Vaba Eesti, 1958–1963.
- Espinal, Maria Teresa 2005. A Conceptual Dictionary of Catalan Idioms. – *International Journal of Lexicography*, kd 18, nr 4, lk 509–540.
- EV = Eesti vanasõnad I–IV. Toim A. Krikmann ja I. Sarv. Tallinn: Eesti Raamat, 1980–1988 (vt <http://www.folklore.ee/rl/date/robotid/leht1.html>).
- Evan, Vivian 2007. *A Glossary of Cognitive Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Fass, Dan 1991. Met. A Method for Discriminating Metonymy and Metaphor by Computer. – *Computational Linguistics*, kd 17, nr 1, lk 49–90 (vt acl.ldc.upenn.edu/J/J91/J91-1003.pdf).
- Fellbaum, Christiane 1998. Towards a Representation of Idioms in WordNet. – S. Harabagiu (toim), *Proceeding of the Workshop on Usage of WordNet in Natural Language Processing Systems*. Montreal: COLING/ACL, lk 52–57 (vt <http://www.aclweb.org/anthology/W/W98/W98-0707.pdf>).
- FES = Eesti fraseologismide elektrooniline alussõnastik. Koost A. Õim, K. Õim. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2011 (vt <http://www.folklore.ee/justkui/sonastik>).
- Gedigian, Matt, Bryant, John, Narayanan, Sridhar, Cirić, Branimir 2006. Catching Metaphors. – *Proceedings of the 3rd Workshop on Scalable Natural Language Understanding*. New York City, lk 41–48 (vt acl.ldc.upenn.edu/W/W06/W06-3506.pdf).

- Gibbs, Raymond W. 2002. *The Poetics of Mind. Figurative Thought, Language, and Understanding*. New York: Cambridge University Press.
- Guljavin, Meelimari 2011. Eesti idiomaatiliste nimisõnafraaside morfosüntaktiline struktuur. Bakalaureusetöö. (Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituut.)
- Kibin, Kätlin 2011. Mõiste JOOKSMA eesti keele sõnaraamatutes. Bakalaureusetöö. (Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituut.)
- Krikmann, Arvo 1986. Fraseoloogiline aines eesti vanimais grammatikates ja sõnastikes. Tallinn: Valgus.
- Krikmann, Arvo 1997. Sissevaateid folkloori lühivormidesse. Tartu: Tartu Ülikool.
- Krikmann, Arvo 1999. Eesti lühivormide allikaloost (<http://www.folklore.ee/~kriku/ALLIK/>)
- Krikmann, Arvo 2004. „Sai hea obaduse vastu obadust”: Löömist ja peksmist märkivad väljendid eesti keeles. (Reetor 3.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Folkloristika osakond, Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus.
- Krishmakumaran, Saisuresh, Zhu, Xiaojin 2007. Hunting Elusive Metaphors Using Lexical Resources. – Proceedings of the Workshop on Computational Approaches to Figurative Language. Rochester (New York), lk 13–20 (vt pages.cs.wisc.edu/~jerryzhu/pub/metaphor.pdf).
- Kövecses, Zoltán 2000. A Cognitive Linguistic View of Learning Idioms in an FLT Context. Essen: LAUD Linguistic Agency, University-GH Essen.
- Lakoff, George 2006. The Contemporary Theory of Metaphor. – D. Geeraerts (toim), *Cognitive Linguistics. Basic Readings*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, lk 185–238.
- Lakoff, George, Johnson, Mark 2003. *Metaphors We Live By*. Chicago–London: The University of Chicago Press.
- Langlotz, Andreas 2006. Idiomatic Creativity. A Cognitive-Linguistic Model of Idiom-Representation and Idiom-Variation in English. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Luu, Erkki 2008. Semantilised tasandid ja semantilised primitiivid. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 949–967.
- Martin, James 1990. *A Computational Model of Metaphor Interpretation*. Boston–San Diego–New York–London–Sydney–Tokyo–Toronto: Academic Press (vt www.ics.uci.edu/~redmiles/ics227-SQ04/papers/NL/Martin90.pdf).
- Mason, Zachary J. 2004. CorMet. A Computational, Corpus-Based Conventional Metaphor Extraction System. – *Computational Linguistics*, kd 30, nr 1, lk 23–44 (vt www.aclweb.org/anthology/J04-1002.pdf).
- Moon, Rosamund 1998. *Fixed Expressions and Idioms in English. A Corpus-Based Approach*. Oxford: Clarendon Press.
- Muiskne, Kadri 2006. Eesti keele verbikesksed püsiühendid tekstikorpuses. – *Emakeele Seltsi aastaraamat 51*. Peatoim M. Erelt, tegevtoim M.-M. Sepper. Tallinn, lk 80–106.
- Nenonen, Marja 2007. Prototypical Idioms: Evidence from Finnish. – *SKY Journal of Linguistics*, nr 20, lk 309–330 (vt www.linguistics.fi/julkaisut/SKY2007/NENONEN.pdf).
- Ora, Heili 2010. TÜ eesti keele tesaruse (Eesti Wordneti) täiendamine. (Riikliku programmi „Eesti keele keeletehnoloogiline tugi (2006–2010)” kolmanda konverentsi ettekanne, slaidid.)

- Pajusalu, Renate 2009. Sõna ja tähendus. [Tallinn:] Eesti Keele Sihtasutus.
- Reining, Astrid, Lönneker-Rodman, Birte 2007. Corpus-Driven Metaphor Harvesting. – Proceedings of the Workshop on Computational Approaches to Figurative Language. Rochester, New York, lk 5–12 (vt <http://www.icsi.berkeley.edu/cgi-bin/pubs/publication.pl?ID=2216>).
- Sarv, Ingrid 1960. Rahvapärane võrdlus kui kõnekäänu eriliik. (Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 94.) Tartu.
- Sarv, Ingrid 1964. Eesti kõnekäändude alaliikidest ja funktsioonidest I. (Kandidaadiväitekirj. Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut.) Tartu.
- Vainik, Ene, Kirt, Toomas 2008. Kuidas me mõistame mõisteid? – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat, nr 4. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 225–245.
- Vakk, Feliks 1970. Suured ninad murdsid päid... (Pea ja selle osad rahvalike ütluste peeglis). Tallinn: Valgus.
- Vakk, Feliks 1984. Miks just nõnda? (Peotäis tekkelugusid ja uudistavaid lühimatku eesti fraseoloogia radadelt). Tallinn: Valgus.
- Õim, Asta 1993. Fraseoloogiasõnaraamat. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Õim, Asta 1998. Väljendiraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Õim, Asta 2000. Fraseoloogiasõnaraamat. 2., täiendatud ja parandatud tr. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Õim, Asta 2007. Sünonüümisõnastik. 2, ümbertöötatud ja täiendatud tr. Tallinn: A. Õim.
- Õim, Asta 2008. Eesti kõnekäändude ja fraseologismide mõistestik. Toimetanud K. Õim. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum (<http://www.folklore.ee/justkui/mois-te.php>).
- Õim, Haldur 2008. Kognitiivne pööre. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 617–627.
- Õim, Haldur, Orav, Heili, Kerner, Kadri, Kahusk, Neeme 2010. Main Trends in Semantic-Research of Estonian Language Technology. – I. Sakdiņa, A. Vasiljevs (toim), Human Language Technologies – The Baltic Perspective. (Proceedings of the Fourth International Conference Baltic HLT 2010. Frontiers in Artificial Intelligence and Applications, nr 219.) Amsterdam: IOS Press, lk 201–207.
- Õim, Katre 1997. Eesti võrdluste struktuurist. (Magistritöö, Tartu Ülikooli eesti keele õppetool.)
- Õim, Katre 2003. Võrdluste struktuurist ja kujundisemantikast. (Reetor 2.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum Folkloristika osakond, Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus.
- Õim, Katre 2005. Fraseologism *versus* kõnekäänd. – Emakeele Seltsi aastaraamat 50. Peatoim M. Ereht. Tegevtoim M.-M. Sepper. Tallinn, lk 129–142.
- Õim, Katre 2007. Metafoor ELU ON TEEKOND ebaõnne-väljendites. Emakeele Seltsi aastaraamat 52. Peatoim M. Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 179–194.
- Õim, Katre 2008. Fraseoloogia ja sõnaraamatud. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 774–789.
- Õim, Katre 2009. Alternatiivseid mooduseid fraseoloogia esitamiseks sõnastikus. – P. Eslon, K. Õim (toim), Korpusingute metodoloogia ja märgendamise probleemid. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, lk 136–164.
- Õim, Katre, Õim, Asta 2010. Qualitative Changes in Phraseology. General Principles and Catalysts. – Linguistica Uralica, kd 46, nr 1, lk 17–37.

Lexicographic Development of Estonian Phraseology

Keywords: cognitive linguistics, concept, concept system, meaning, Estonian phraseology, lexicography

The article gives a chronological overview of independent systematic lexicographic treatments of Estonian phraseology, introduces some relevant web applications, discusses the state of the art and delineates new visions.

Estonian phraseology has been approached both from the typological and conceptual angles. By now, most of the Estonian phraseological expressions have been lexicographically fixed and/or linguistically described. Ingrid Sarv, in her study of the Estonian simile, has emphasized that Estonian sayings have a multi-layered character, which makes idiomatic material hard to define and, thus, to collect. Arvo Krikmann, in his study of earlier Estonian phraseology, has seen non-paremiological sayings as a natural continuum also covering phraseological expressions. Feliks Vakk, in his survey of somatic phraseology used in standard Estonian, has underlined that the thematic principle should be bound with morphological, syntactic and semantic analysis. Asta Õim has authored a phraseological dictionary where 7500 Estonian phraseological expressions have been ordered alphabetically, and another book where the same material is organized on the conceptual principle. The Research Group of Paremiology Studies at the Estonian Literary Museum has prepared a typologically structured database of Estonian proverbs and phraseological expressions consisting of about 160,000 digitized texts drawn from the proverb file. To provide better access to that material a concept system of 998 meta-level concepts has been compiled. In 2011 a thesaurus-like base dictionary (FES) drawing from the above two web applications was finished, containing 20,749 expressions. The dictionary provides a linguistic-ontological survey of the target concepts of the metaphoric transfers underlying the meanings of phraseological expressions. It contains about 80,000 textual words and slightly over 6000 word stems; there are nearly 70 different grammatical forms. In addition, the dictionary has enabled the establishment of more than 5800 morphosyntactic patterns typically consisting of two or three elements. From the syntactic point of view most of the early Estonian material consists of verb phrases, noun phrases and sentences. Those FES-based generalizations also hold, in broad lines, for English and Finnish. Future plans include extension of Estonian phraseological studies to cover metaphorical expressions.

Asta Õim (b. 1943), PhD, Estonian Literary Museum, senior researcher, asta.õim@gmail.com

Katre Õim (b. 1970), PhD, Tallinn University, docent; Estonian Literary Museum, senior researcher, katre.õim@tlu.ee